адже для фольклору характерне органічне поєднання реалістичної конкретності із символічно-метафоричною образністю, широка й містка типізація. Але це тільки засвідчує велику поширеність цих церковних приналежностей, які стали поважним атрибутом повсякденного життя.

Можливо, що у творчій спадщині композиторів Галичини XIX – початку XX ст. можна знайти конкретніші – з музикознавчого боку – характеристики звучання церковних дзвонів. Цьому могла сприяти та обставина, що більшість митців, як правило, народилося в сім'ях священиків або дяків, закінчили семінарії, були священиками (Петро Любович, Михайло Вербицький, Іван Лаврівський, Віктор Матюк, Порфирій Бажанський, Євген Купчинський та інші)[57] . Тому вони, пишучи свої твори, зокрема церковні, не могли оминути звучання дзвонів, вплетення їх до своїх композицій. Однак, це наше припущення потребує подальших досліджень.

Отже, дзвоніння, зокрема завдяки зусиллям короля Данила, отримало поважне місце в церковному обряді та громадському житті Галицько-Волинської держави. Широке використання цих ідіофонів створило необхідні умови для подальшого розвою дзвонової музики в ареалі наших земель.

[57] Мазепа Л. Вклад уніатського духовенства в українську музичну культуру. *Берестейська унія (1596–1996): Статті й матеріали.* Львів 1996, с. 167-174.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА КНИГА XIII ст.

Землі Волині та Галичини входили до складу Київської держави, а згодом їх відокремлення проходило порівняно безболісно. У південно-західних князівствах продовжували використовувати та розвивати культурні надбання і досягнення Київської держави. Тож не дивно, що і доробки в галузі духовної культури, навчання, освіти, книгописання стали часткою культурного життя нових князівств, що згодом об'єдналися в Галицько-Волинську державу.

Ми розглянемо ті фрагменти галицької та волинської рукописної спадщини, що дійшли до нашого часу, і більш пізні звістки про книги Галицько-Волинського князівства.

Не у всіх збережених до нашого часу книгах є ясні вказівки на час та місце переписування. Лише в окремих випадках локалізація основана на записах переписувачів, в інших – на вкладних чи власницьких записах, що мають згадки місцевостей або місце проживання чи знаходження власника, ще в інших випадках про місце створення можна судити за згадками у покрайніх записах про тодішніх правителів, а також з мовних особливостей. Деколи припущення будуються (часом дуже дискусійного характеру) про походження за місцем побутування пам'ятки.

Так, серед збережених книг, у записах окремих з них про місце написання є згадки про Галич та Володимир, а в інших – такі, що дають можливість зараховувати їх як до пам'яток Перемишля, так і Холма. Більшість же пам'яток можна локалізувати дуже умовно, як Галицько-Волинські, або ж взагалі поставити під сумнів їхнє походження з цих земель.

Щоб повніше уявити собі картину щодо достовірності припущень науковців про час та локалізацію збережених пам'яток зробимо огляд книг та їх фрагментів, пов'язаних з Галицько-Волинським князівством, чи таких, що з цією територією їх пов'язує традиція. Думаємо, зайве нагадувати, що збережені книги написані на пергаменті.

Спочатку розглянемо рукописи, пов'язані з Волинню.

До таких кодексів можна віднести і Кристинопільський Апостол, що датується серединою XII ст., складається з 299 арк.

розміром 292х235 мм, 20-23 рядки на сторінці. Оскільки рукопис без початку та кінця, то ні запис переписувача, ні вкладні записи, що як правило писалися в кінці книги чи на нижніх полях перших аркушів, не збереглися. Основний текст писано прямим чітким уставом одним переписувачем, приписки, що на окремих аркушах покривають суцільним текстом широкі поля, зроблені в XII – XVI ст. Книга скромно прикрашена контурними кіноварними ініціалами, на арк. 70 на нижньому полі – фрагмент малюнка пером, на арк. 238 внизу кіноварний малюнок голови птаха. Оправа XIX ст.

На звороті арк. 111 запис XIV ст.: "...А писалъ Ієвхъмъ діѧк оу Городищи оу пєкарни... при кнѣзи Сємашку при намѣстьницѣ городищьскомъ Фєогностѣ", з чого можна робити висновок, що в той час книга була в Городищі (село, тепер Сокальського району Львівської обл.), можливо у монастирі. У 1773 р. після закриття Городищенського монастиря, на думку Ол. Колесси, книги було передано до Кристинопільського монастиря. Десь до 1874 р. львівський історик і колекціонер А. С. Петрушевич придбав 8 пергаменових аркушів і ототожнив їх з Христинопільським кодексом, однак передав їх разом з деякими іншими документами бібліотеці Київського університету в подяку за почесний докторат десь між 1896 і 1901 рр., тепер цей фрагмент зберігається у Національній Бібліотеці України ім. Вернадського (далі НБУВ). У 1888 р. сам кодекс експонувався на Археологічній виставці у Львові, організованій Ставропігійським інститутом, а з 1908 р. він став власністю цього інституту. Під час Першої світової війни рукопис в числі найцінніших пам'яток був вивезений зі Львова російськими військами у Ростов-на-Дону і лише у 1928 р. повернений власнику. В роки Другої світової війни рукопис переховував Іларіон Свєнціцький, який у березні 1948 р. передав його у Львівський історичний музей. Більшість дослідників, зокрема такі як П. В. Владіміров[1], О. І. Соболевський[2], Ол. Колесса[3] вже з

[1] Владимиров П. В. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII ст. *Чтения в Обществе Нестора Летописца.* Киев 1890, с. 10.

[2] Соболевский А.И. *Лекции по истории русского языка,* 2-е изд., 1901, с. 13.

[3] Колесса Ол. Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники XII–XVI в. *Науковий збірник Українського університету в Празі.* Прага 1923, т. 1, с. 35-47.

XIX ст., тобто з часу введення рукопису в науковий обіг вказували на його галицько-волинське походження[4].

Євангеліє Бучацьке апракос повний XII – XIII ст., місце створення копії, ймовірно, Південна Волинь. Рукопис на 160 арк., розміром 282х12 мм, без початку та з втратами всередині, на сторінці 22 рядки у два стовпці. Оправа початку XX ст. Рукопис прикрашений численними багатоколірними ініціалами плетінчато-геометричного характеру, деякі зі стилізованими рослинними мотивами, аркуш з заставкою не зберігся.

Виходячи з запису XV ст. на зв. 19 арк. про те, що Андрушка Мушатич дарує монастирю в Городищі частину урожаю, можна припустити, що вже в той час книга належала вищезгаданому Городищенському монастирю (можливо, там її і виготовили). Дослідники XIX ст. виявили рукопис у Хрестовоздвиженському монастирі отців Василіан в Бучачі (тепер Тернопільська обл.). У 1888 р. він експонувався у Львові на Археологічній виставці, організованій Ставропігійським інститутом. Надалі рукопис знаходився у Львівському Святоонуфріївському монастирі, а десь наприкінці 30-х років був переданий на зберігання до Національного музею у Львові.

Згідно з аналізом, зробленим П. В. Владіміровим[5], книга "западнорусского" походження. І. Свєнціцький схиляється до західнослов'янського походження, вказуючи на діалектні особливості[6]. Спираючись на історію рукопису та покрайні записи, Ол. Колесса приєднує його до книг Городищенського монастиря, як і вищеописаний Кристинопільський Апостол[7]. У 1980 р. група філологів (М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько) в книзі "Історична граматика української мови" охарактеризували це Євангеліє як "...з походження південно-волинське"[8]. Детальніше підсумок дискусії та літературу з цього питання див. у Я. Запаска[9].

[4] *Інв. ЛІМ,* рук. 39; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукопина книга.* Львів 1995, с. 200-201.

[5] Владимиров П.В. *Обзор южнорусских и западнорусских памятников,* с. 14.

[6] Свєнціцький І. Бучацьке Євангеліє. *Записки НТШ.* Львів 1911, т. 105, с. 5-17.

[7] Колесса Ол. *Південно-волинське Городище...,* с. 11.

[8] Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. *Історична граматика української мови.* Київ 1980, с. 23.

[9] *Інв. НМЛ,* рк. 702 (F.688/38912); Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...,* 25, с. 210.

Євангеліє Волинське апракос повний 70 – 80-ті роки XIII ст. переписане, як прийнято вважати, на Волині. Рукопис на 228 арк., розміром 160x132 – 138 мм. На сторінках по 22 рядки дрібного чіткого уставу, перший аркуш без тексту.

Кодекс в оправі з дощок, обтягнених тканиною, верхнє крило палітурки прикрашене металевими накладками: розп'яттям в центрі, а по кутах зображеннями євангелістів, на нижньому крилі – три бляшки.

Книга оздоблена чотирма високохудожніми багатоколірними мініатюрами із зображеннями євангелістів[10], однією заставкою старовізантійського рослинного типу, виконаною золотом та кіновар'ю, а також кіноварно-золотими ініціалами також старовізантійського типу (подекуди контури ініціалів підведено чорнилом).

Згідно з покрайнім записом на звороті 228 арк. 11 травня 1679 р. книга вже належала до книг приказу Друкарських справ у Москві, пізніше, після розформування Синодальної бібліотеки, потрапила у фонди Центрального Державного Архіву Давніх Актів у Москві, а на початку 20-х рр. XX століття була передана у Державну Третяковську галерею. Як випливає з вищевикладеного, походження книги неясне. О. І. Соболевський першим обгрунтував галицько-волинське походження рукопису[11], однак вже у 1889 р. І. В. Ягіч висловив думку, котра зрештою не набула підтримки, про київське походження пам'ятки[12]. Подальші дослідження книги мистецтвознавцями викликали до життя низку публікацій, в котрих беззаперечно приймається версія про її галицько-волинське, чи точніше, волинське походження[13].

Євангеліє апракос короткий першої половини XIII ст., виконане, ймовірно, на Волині у XIII ст. на 130 аркушах, розміром 212x155 мм, кінець втрачено як і деякі аркуші всередині кодексу. Оправа: дошка в тисненій шкірі. Книга прикрашена чотирма багатоколірними заставками та ініціалами "южнославянского"[14] типу.

[10] Александрович В. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*. Львів1999, с. 46-47.
[11] Соболевский А.И. *Очерки по истории русского языка*. Киев 1884, с. 11-16.
[12] Ягич И.В. Критические заметки по истории русского языка. *Сборник статей, читаных в Отделении русского языка и словесности АН*. Санкт-Петербург 1889, т. 46, № 4, с. 10-17.
[13] *Інв. ДТГ*, К-5348; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 40, с. 239-242.
[14] *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI – XIII вв.* Москва 1984, с. 218.

На звороті нижньої дошки оправи олівцем, ймовірно повторено частину давнього покрайнього запису: "от игумена Герасима 1507 года при князе Константине Иванович[е]" Саме цей запис і дозволяє припускати, що книга, яка до початку XVI ст. зберігалася в монастирі на Волині, можливо там же і була переписана[15].

До книг, переписаних на Волині, можемо віднести три фрагменти аркушів Служебника кінця XIII ст., вилучених з оправ актових книг Володимир-Волинського земського суду XVI – XVII ст. Збереглося три аркуші (115x145; 144 x 145; 150– 160x177–180 мм), кожен з яких складається з чотирьох фрагментів, писаних уставом. Служебник був прикрашений ініціалами: один із збережених – тератологічного типу, інший плетінчатий – контур чорнилом, розмальовка кіновар'ю. Дуже малоймовірно, що книга такого типу, переписана в кінці XIII ст., могла бути завезена з інших земель і вже у XVI ст. використовуватися для оправи актових книг, що дозволяє зробити припущення про її волинське походження. Зараз фрагменти зберігаються у Національній бібліотеці України ім. Вернадського[16].

Далі ми переходимо до рукописів, пов'язаних безпосередньо з Галичиною. Найдавніший і чи не найвідоміший датований рукопис з Галичини – Євангеліє Галицьке тетр, переписане у 1144 році на 260 арк. розміром 230x160 мм, на сторінці 24 рядки (лише на арк. 1-3 в два стовпці) гарного чіткого уставу. Запис переписувача на арк. 228 повідомляє, що книга була переписана за п'ятдесят днів (з 1 жовтня по 9 листопада 1144 р.), але не вказує де[17].

До XIII – початку XIV ст. належить група манускриптів, пов'язаних з Холмщиною та землями Перемишльщини, найдавніше серед них Євангеліє Євсевієве апракос, переписане у 1283 р. на 140 арк. розміром 290x230 мм. Писано не дуже вправним, трохи нахиленим вправо уставом по 27 – 29 рядків у два стовпці. Оправа – розколені старі дошки.

Книга прикрашена трьома багатоколірними заставками: плетінчатою, стилізовано-рослинною та геометричною; є декілька

[15] *Інв. РНБ*, Q.n.I. 23; Опис та бібліографію див.: *Сводный каталог...*, 192, с. 218.
[16] *НБУВ*, Кол. уривків, N 2; Опис та бібліографію див.: *Сводный каталог...*, 398, с. 328-329.
[17] *РДІМ*, Син. № 404; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 18, с. 186-189.

заставок-смужок та 186 ініціалів геометричного, плетінчатого та тератологічного характеру, деякі аркуші внизу прикрашені зображенням кисті руки з гілкою, на арк. 1 примітивний кольоровий малюнок, на якому бачимо голови Христа і жінки, між фігурою та головою Христа напис уставом, близьким до почерку рукопису: "Ги помози наоучитисѧ".

Цікавою особливістю тексту рукопису є те, що частина його відноситься до апракосу короткого, а друга частина переписана з повного апракоса. На думку Л. Жуковської, Євсевієве євангеліє – це пізній список з книги, подібної до Архангельського євангелія 1092 р.[18]

Галицько-волинське походження книги не викликає жодного сумніву, бо згідно з покрайнім записом зробленим переписувачем Євсевієм, поповичем церкви св. Іоанна, на звороті 62 аркуша копія була зроблена, коли одружувався князь Георгій (Юрій Львович), а його батько Лев Данилович "в оугры ходил" у 1283 р. (у той час церкви св. Іоанна були і у Перемишлі, і у Холмі). Пізніше, у XVII ст. книга знаходиться в Молдавії, а у 1893 році її придбали для Московського публічного і Румянцевського музеїв у яських торговців книгами братів Шарага. Тепер книга перебуває в Російській державній бібліотеці[19].

Саме це Євангеліє і може служити еталоном для порівняння з рукописами непевного походження для більш точної локалізації їх написання.

Місцем написання ще одного Євангелія Галицького (апракос повний) також вважається Холм або Перемишль, а більш точно – землі Галицько-Волинського князівства. Копія була створена між 1264 і 1301 роками, на 175 аркушах розміром 315х210 мм. Переписана книга уставом двох почерків (другим написано лише зворот першого аркуша), на сторінках 28 рядків у два стовпці. Оправа пізніша: дошки обтягнені шкірою з золотим тисненням.

Оздоблення її складається з заставки у вигляді багатоколірної джгутоподібної плетінки в прямокутній рамці, від нижніх кутів якої відходять довгі рослинні паростки та 381 кіноварного і одного триколірного (як заставка) ініціала.

[18] Жуковская Л.П. Новые данные об оригиналах русской рукописи 1092 г. *Источниковедения и история русского языка*. Москва 1964, с. 94-109.

[19] *РДБ*, Москва, 3168; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 33, с. 222-225.

Згідно з покрайнім записом книга переписана при князеві Левові та його синові Юрієві рукою многогрішного раба Божого Георгія презвитера. В місці, де була написана дата, зберігся лише її фрагмент: "в літо S̄ ...(тобто 6 тисяч) місяця фєвраля в B̄I день въ чєтвєр..." . Відомо, що князь Лев Данилович правив між 1264 і 1301 рр., а І. І. Срезневський зробив спробу більш точно встановити дату закінчення переписування книги і підрахував, що на 12 лютого четвер припадав у 1288 році[20] . Російська Національна бібліотека закупила рукопис у 1874 році[21] .

Євангеліє Холмське апракос повний кінця XIII ст. писано на 167 арк. розміром 273х210 мм. Устав прямий, гарного малюнку, рядки висотою 4 мм одного почерку, на сторінці 27 рядків, на арк. 151-167 у два стовпці. Оправа XVIII ст.: картон, обтягнений тисненою шкірою.

Книга прикрашена трьома мініатюрами з зображеннями євангелістів Матвія, Луки і Марка (арк. 1-3 вклейки з іл. XVI ст.); заставкою багатоколірною з рослинно-геометричним орнаментом, та 352 різнохарактерними ініціалами: більшість – старовізантійського типу, менше – геометрично-плетінчатого, частина тератологічного типу, а ще частина просто кіноварні.

Григорія Двоєслова бесіди на Євангеліє переписані у другій половині XIII ст., можливо на Холмщині, на 328 арк. розміром 305х250 мм. Писано уставом арк. 1-4 дрібнішим (висотою 3 мм.), решта – іншим почерком (висотою 4 мм.). На багатьох аркушах текст значно затертий.

Оправа давня: дуже товсті дошки, обтягнені шкірою з металевими пуклями. Прикрашено рукопис мініатюрою з зображенням Ісуса Христа, з боків розміщено Григорія Двоєслова та св. Євстахія, а над ними – архангелів Гавриїла та Михаїла; плетінчатою заставкою з коричнево-червоних вузлів на арк. 2; та багаточисленними ініціалами різної висоти (в 1-4 рядки) виконаних циноброю або темнокоричневим атраментом.

На звороті арк. 41 півуставом XIV ст. запис в якому читається лише один рядок: "о(т) кн(ѧ)зѧ Юрьѧ Сємєнович..." Князя Юрія

[20] Срезневский И.И. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. *Сборник статей, читанных в Отделении русского языка и словесности АН*. Санкт-Петербург 1874, т. 12, № 63, с. 374-376.

[21] *РНБ*, Fn. 1. 64.; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 32, с. 221-222.

Семеновича у XIV ст. нам віднайти не вдалося. Тут потрібно вказати, що князь Семен Юрієвич згадується в описаному вище Євангелії з Холмщини. А ці "Бесіди" надійшли до Російської національної бібліотеки в складі збірки М. П. Погодіна у 1852 р.[22]

О. Соболевський[23] вказує на галицько-волинське походження пам'ятки, хоч інші дослідники більш обережно висловлюються щодо її приналежності до південно-руських земель. Конкретніше визначає місце написання Ол. Колесса[24], стверджуючи, що книга переписана на півдні Підкарпаття, а Д. Вергун[25] переконує, що книга походить із Закарпаття. Сучасні мистецтвознавці не мають сумнівів щодо галицько-волинської приналежності книги[26].

На західноукраїнських землях у другій половині XIII – XIV ст. було переписано ще декілька книг, що дійшли до нашого часу, локалізувати точніше місце написання котрих дослідники зараз не мають можливості.

Збірник молитов, чи, як його ще називають, келійний Часослов з другої пол. XIII ст. переписано на пергаменті розміром 272x200 мм, початок та кінець втрачено: збереглося 227 аркушів, писаних уставом (висота літер 5 мм, на сторінці 18 рядків), як вважають, переписувачем Феодосієм. Оправа пізнішого часу, перероблена зі старої.

В книзі є кіноварні ініціали старовізантійського типу, здебільшого плетінчаті, а на арк. 14, 95 та 135 зв. – з ознаками тератології.

Місце написання копії дискусійне: при двох молитвах з переліком тих, за кого треба молитися, на арк. 59 зв., 60, 60 зв. зроблено приписки зі словами "... и прочая отца и братью нашу Феодосия, писавшаго молитву сию" в князівській області (в Київській або Галицько-Волинській землях). Частина дослідників

[22] *РНБ*, Погод. 70; Опис та бібліографію див.: Запаско, *Пам'ятки...*, 36, с. 228-231.
[23] Соболевский А.И. Церковно-славянские тексты моравского происхождения. *Русский филологический вестник*, 1900, т. 43, № 1, с. 154-159.
[24] Колесса Ол. *Погляд на історію української мови.* Прага 1924, с. 11.
[25] Вергун Д. *Карпаторусская литература: Критический очерк*. Прага 1925, с. 4.
[26] Попова О.С. Русская книжная миниатюра XI–XV вв. *Древнерусское искусство: Рукописная книга*. Москва 1983, сб. 3, с. 30; Запаско Я.П. *Пам'ятки...*, с. 228-231; Александрович В. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*, с. 43-44, 47-48.

вважає, що тут йдеться про Феодосія Печерського, що, на думку фахівців, і уклав ці дві молитви, хоча в рукописі вони підписані як молитви Іоанна Златоуста (приписування Іоану Златоусту різних слів, повчань, молитв в той час було досить поширеним явищем і лише в пізніші часи дослідники почали виокремлювати оригінальні твори цього автора), звідси випливає, що книга переписана у Києві. Не всі погоджуються з таким припущенням і висувають гіпотезу про те, що переписувача звали Феодосієм і був він ченцем якогось монастиря, ймовірно, у галицько-волинських землях[27]. Пізніше, мабуть, в кінці XIII ст. книга потрапила, як вважають дослідники, в Ростово-Суздальське або Володимирське князівство (тим більше, що відомо про тісні зв'язки між Галицько-Волинським та Володимиро-Суздальським князівствами)[28]. Якийсь час збірник знаходився у Ростовській єпископії, а в кінці XVIII ст., коли єпископська кафедра була перенесена з Ростова до Ярославля, рукопис також перейшов на нове місце і опинився у Ярославському архиєрейському домі, а вже у 1923 році був переданий до фондів Ярославльського музею-заповідника[29].

До попередніх можемо приєднати ще низку пам'яток створених, ймовірно, на землях, що входили до складу Галицько-Волинського князівства у XII – XIV ст.

Євангеліє Типографське N 7 (апракос повний) з XII–XIII ст., збереглося 176 арк. (втрачено декілька арк. всередині), розміром 260x225 мм, переписаних не дуже щільним уставом по 24 рядки у два стовпці на сторінці. Оправа XVII ст., дуже пошкоджена: дошки, обтягнені синьою тканиною, на верхній – розп'яття, виконане темперою.

Оздоблення складається з П-подібної плетінчатої заставки на першому аркуші та трьохсот трьох кіноварних ініціалів трьох видів (плетінчатих, стовпоподібних і тератологічних).

На звороті 93 та на 94 арк. запис про те, що у 7108 (1600) р. 25 вересня піп Микула продав цю книгу старості Дорофею, а взяв "пол осма десять денег", а на арк. 1 скорописом XVII ст. запис обліковця Друкарського двору Івана Хилова про кількість аркушів.

[27] Див.: *Сводный каталог...*, с. 321-322; Запаско Я., *Пам'ятки...*, 38, с. 236-237.
[28] Крип'якевич І.П. *Галицько-Волинське князівство*, Київ 1984, с. 146-147.
[29] *ЯМЗ*, № 15481 та один арк. в ДІМР, Барс. 347; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 38, с. 235-237.

На думку А. Покровського[30], рукопис на початку XVII ст. знаходився ще в межах "Південно-західної Русі", а на Друкарський двір він потрапив до початку масового надходження рукописних книг з Пскова, тобто до 25 липня 1679 р. У ЦДАДА Росії книга перейшла з Синодальної бібліотеки[31] .

Про те, що книга знаходилася на теренах Галичини до початку XVII ст., свідчить і своєрідна оправа, верхня дошка котрої виконана як ікона Розп'яття з пристоячими, а на тканині нижньої дошки – залишки зображення хреста, виконаного також темперою. Такі оправи XV–XVII ст. нерідко трапляються на рукописах та стародруках на землях, що входили до складу Галицько-Волинського князівства. Деякі дослідники також вказують на галицько-волинське походження книги[32] .

Ірмологіон нотований Григоровича, XII–XIII ст., переписаний уставом із знаменною нотацією, по 10, 11, 12 рядків на сторінці. Зараз відомо, що різні його фрагменти, крім основної частини в 100 аркушів, розміром 158x115 мм, зберігаються ще у Хіландарському монастирі на Афоні (72 арк.) та у Російській публічній бібліотеці в Санкт Петербурзі (8 арк.). Книга прикрашена трьома кіноварними плетінчато-геометричними ініціалами та кіноварними дрібними контурними заголовними літерами.

Про сам рукопис відомо тільки те, що його у 1851 р. В. І. Григорович привіз із Хіландарського монастиря[33] . Думки щодо походження рукопису розходяться: О. Соболевський, В. Іконников, І. Шляпкін, Я. Запаско[34] відносять його до пам'яток галицько-волинського кола; І. Ягіч[35] – до київського, а П. Владіміров,

---

[30] Покровский А.А. *Древнее псковско- новгородское письменное...*, с. 51.

[31] *ЦДАДАР*. Ф. 381 (Син. тип.), № 7; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 26, с. 211-213.

[32] Див.: Илина Т. За графичната украса в българските, сърбските и руските ръкописи в сбирките на Ленинград и Москва. *Българска Академия на науките: Известия на Института за изобразителни искусства*. София 1962, кн. 5, с. 62.

[33] *РДБ*, Григ. 37 (М. 1719); Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 30, с. 217-218.

[34] Соболевский А.И. *Очерки по истории ...*, с. 13-18; Иконников В.С. *Опыт русской историографии*, Киев 1908, т. 2, кн. 1, с. 570; Шляпкин И.А. *Русская палеография*, с. 99; Запаско Я. *Пам'ятки...*, 30, с. 217-218.

[35] Ягич И.В. *Критические заметки по истории...*, с. 14.

М. Дурново та С. Бевзенко визначають більш розпливчасто як "південно-руські"[36] .

Апостол апракос XII–XIII ст. Зберігся лише уривок (24 арк. розміром 266x210 мм, переписаний уставом двох почерків по 24 -25 рядки на сторінці в два стовпці). Оправа 60-х рр. XX ст. (використано залишки старої оправи). Фрагмент прикрашено ініціалами старовізантійського типу (зі скобок) з рослинними відростками, на арк. 1-16 зв. виконані циноброю та чорнилом, а з арк. 16 зв. вони лише кіноварні. За залишками старої оправи дослідники припускають, що вже в третій чверті XV ст. рукопис знаходився у Новгороді, хоча ще у 1890 р. М. Волков, а за ним й І. Шляпкін вказували на його галицько-волинське походження[37] .

Октоїх Віденський (Ганкенштайнів кодекс) кінця XII – початку XIII ст. переписаний на 290 арк. розміром 275x210 мм уставом двох почерків по 15 і 17 рядків на сторінці. Книга прикрашена лише кіноварними заголовними літерами простого малюнка[38] .

Цікавою є історія цього манускрипту, знайденого в Галичині, котрий належав Ганке Ганкенштейну, власник і датував його восьмим століттям. І. Срезневський висунув припущення, що цей рукопис є серед згаданих у літописі книг волинського князя Володимира Васильковича (пом. 1288 р.)[39] . Щодо походження, то, крім того, що його знайдено на теренах Галичини, О. Соболевський, І. Шляпкін, П. Бузук стверджували про його галицько-волинське походження[40] і навіть А. Кримський[41] знайшов північно-галицькі ознаки, в той час як І. Свєнціцький та М. Дурново більш обережно висловилися за південно-руські риси пам'ятки[42] .

---

[36] Владимиров П.В. *Обзор южнорусских и западнорусских памятников...*, с. 12; Дурново Н.Н. *Введение в историю русского языка*. № 74; Бевзенко. *Історія української мови: Методичні рекомендації по курсу історичної граматики української мови для студентів III курсу філологічного факультету*. Одеса 1981.

[37] *РНБ*, Соф. 32; Опис та бібліографію див.: Запаско Я. *Пам'ятки...*, 28, с. 215.

[38] *Віденська національна бібліотека*, № 37; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 31, с. 218-221.

[39] Срезневский И. *Древние памятники*. Санкт-Петербург 1882, стб. 148.

[40] Соболевский А.И. *Очерки по истории русского языка*, с. 18-20; Шляпкин И.А. *Русская палеография*. с. 99; Бузук П.О. *Нарис історії української мови*, с. 19.

[41] Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як вона розвивалася. *Твори: В 5 т*. Київ 1973, т.3, с. 260.

[42] Свєнціцький І.С. *Нариси з історії української мови*, с. 41, 45; Дурново Н.Н. *Введение в историю русского языка*, № 76.

Служебник Варлаама Хутинського [Архиєрейський Служебник перемишльського єпископа Антонія (1220–1225)] XIII ст. переписаний на 30 аркушах розміром 245x195 мм, уставом по 26 рядків у два стовпці (з арк. 27 – інший почерк, інший характер ініціалів). Оправа початку XVIII ст.: картон, обтягнений шкірою. Прикрашена книга двома багатоколірними сторінковими мініатюрами: на арк. 1 зв. Василій Великий у рамці з зигзагоподібним орнаментом, на арк. 10 зв. – Іоанн Златоуст також в орнаментальній рамці; трьома рослинними заставками старовізантійського типу та сімдесят одним ініціалом із стилізованими рослинними, геометричними та плетінчатими мотивами (ініціали на арк. 1, 1 зв., 2, 2 зв., 3, 4, 5 зв. великі, виконані золотом, інші – циноброю).

Найдавніший запис на книзі – скорописом XVII ст. про те, що книга належала Варлааму [засновнику новгородського Хутинського монастиря, котрий помер у 1243 р.] і що книгу йому прислав царгородський патріарх Никифор. В описах Синодальної бібліотеки рукопис згадується у 1675, 1718, 1773 рр., а Державному історичному музею Росії Служебник передали у 1925 р.[43]

Вже у 1887 р. О. Соболевський[44] висловив сумнів щодо новгородського походження пам'ятки, І. Ягіч[45] зарахував їх до київських, а П. Бузук та М. Грунський з П. Ковальовим[46] на основі палеографічних та мовних особливостей вказували на її галицько-волинське походження. Аргументи стосовно перемишльського походження Служебника наводить В. Пуцко. Він довів, що замовником був новгородський архієпископ Антоній, котрий у 1220–1225 рр. займав перемишльську владичу кафедру. Ймовірно, що Служебник походить з того часу і саме цим можна пояснити відзначені багатьма дослідниками галицько-волинські особливості кодексу, а Варлаам Хутинський був його наступним власником[47].

Євангеліє апракос повний XIII ст., переписане на більш, ніж 200 аркушах розміром 260x215 мм (збереглося 199, окремі арк.

[43] *ДІМР*, Син. 604; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 27, с. 212-214.
[44] Соболевский А.И. *Новый труд Стасова*, с.52.
[45] Ягич И.В. *Критические заметки*, с. 13, 14.
[46] Бузук П.О. *Нарис історії української мови*, с. 20; Грунський М.К., Ковальов П.К. *Нариси з історії української мови*. Львів 1941, с. 16
[47] Пуцко В. Служебник перемиського архієпископа Антонія з XIII ст. *Перемиські дзвони*. Перемишль 1992, № 12-13, с. 13-15.

втрачено всередині блоку) уставом по 25 рядків на сторінці у два стовпці. Оправа пізнішого часу: дошки, обтягнені тисненою шкірою. На арк. 1 багатоколірна рослинного характеру П-подібна заставка, на арк. 67 – орнаментальна кіноварна рослинного типу смужка; ініціали зі скобок старовізантійського типу кіноварно-чорнильні, окремі з зеленою фарбою. Легенда кодексу невідома, однак Л. Жуковська бачить у тексті ознаки галицько-волинського походження і прослідковує в ньому спільні риси з більш ранньою пам'яткою – Юріївським Євангелієм (1119–1128 рр.)[48].

Ліствиця Іоанна Ліствичника з другої пол. XIII ст. переписана на пергаменті розміром 225x158, збереглася неповністю – початок та кінець втрачено, залишилося 103 арк., писаних рівним нещільним дрібним уставом (висота рядка 2 – 2,5 мм, на сторінці 28 рядків). Оправа втрачена. В книзі скромні малі кіноварні контурні ініціали лише трошки декоровані. Заголовки Слів та заголовні літери – кіноварні, подекуди кіноварний контур обведено атраментом або чорнилом замальовано частини ініціалів.

За мовними та палеографічними ознаками дослідники роблять висновок, що книга була переписана у Галицько-Волинському князівстві, зокрема О. Соболевський та І. Шляпкін[49]. А. Кримський виявив ознаки "акання"[50], а Я. Запаско[51] вважає, що пам'ятка була переписана на західноукраїнських землях. Легенда книги невідома і як вона потрапила у Центральний державний архів давніх актів Росії також невідомо[52].

Одним з найдавніших є і уривок Євангелія апракос повного XII – XIII ст., що складається з 49 аркушів розміром 290x210 мм, писаних прямим великого розміру уставом по 26 рядків у два стовпці на сторінці, на думку Я. Запаска, подібним до почерку Галицького Євангелія 1144 р. і Успенського збірника XII ст. Книга прикрашена на арк. 9 кіноварною П-подібною заставкою та плетінчатими ініціалами старовізантійського типу, виконаними

[48] *РНБ*, Погод., 13; Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 34, с. 225.
[49] Соболевский А.И. Два древних памятника галицко-волынского наречия. *Русский филологический вестник*. 1884, № 3, с. 99-104; Шляпкин И.А. *Русская палеография*. с. 99.
[50] Кримський А. *Деякі непевні критерії...*, с. 59-60.
[51] Запаско, *Пам'ятки...*, 39, с. 237.
[52] *ЦДАДАР*, ф. 181 (РВ МГАМІС), № 452. Опис та бібліографію див.: Запаско, *Пам'ятки...*, 39, с. 237-238.

циноброю з блакитним підфарбуванням. Походження рукопису неясне. На думку Б. М. Ляпунова[53] , рукопис київського походження, у XVI ст. побував у руках якогось книжника-болгарина, що зробив виправлення, у XIX ст. (про це свідчать приписки) рукопис знаходився в Болгарії (Тирново), згодом у Сербії (Новий Сад). Далі він став власністю Одеського товариства історії та старожитностей (під № 1), а після Другої світової війни основна частина (34 арк.) була передана Гребенщиковим в Археологічний музей. Ще чотирнадцять аркушів зберігається в бібліотеці Кирила та Мефодія в Софії та один аркуш у збірці Сирку, що знаходиться в бібліотеці АН Росії[54]. На основі деяких мовних особливостей дослідники відносять книгу до київського чи галицько-волинського кола пам'яток, хоч більш точне встановлення її походження видається проблематичним[55].

З території Галичини XIII ст. ми маємо ще деякі фрагменти писемних пам'яток. Ці фрагменти вилучено з книг, що побутували в Галичині. Є підстави припускати, що і самі книги були скопійовані в Галичині.

До цієї групи зарахуємо три фрагменти XIII ст., походження котрих гіпотетично можна визначити як галицько-волинське. З них обрізані – 3 аркуші двох Прологів (на липень та липень-серпень) розміром 318x200 і 250x250 та 250x90 мм вилучені з оправ книг, що побутували на землях Галицько-Волинського князівства і зберігаються у фонді А. С. Петрушевича[56].

---

[53] Ляпунов Б.М. Несколько слов о рукописи евангельских чтений, хранящейся в библиотеке Императорского Одесского общества истории и древностей. *Записки Одесского Общества истории и древностей*, 1907, т. 27, разд. 5, Протоколы, с. 76-95.

[54] *Одеський археологічний музей*, № 59625; *Народна б-ка Кирила та Мефодія* (Софія), № 25/441; *БАНР*, 4.5.22 (Сырку, 14); Опис та бібліографію див.: Запаско Я., *Пам'ятки...*, 22, 29, с. 201-202; 215-216.

[55] Колесса О. *Погляд на історію української мови*, 1924, с. 10; Бузук П.О. *Нарис історії української мови*, с. 19; Дурново Н.Н. *Введение в историю русского языка*, № 25; Грунський М.К., Ковальов П.К. *Нариси з історії української мови*, Львів 1941, с. 15; Жуковская Л.П. Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI–XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их. *Памятники древнерусской письменности: Язык и текстология*. Москва 1968, с. 324.

[56] *ЛНБ*, ф. 77(АСП), № 375, 386; Опис та бібліографію див.: *Сводный каталог...*, 297, 298, с. 272-273.

З цих же земель походять два аркуші збірника повчань XIII ст. розміром 205x153 мм, що зберігаються у Національному музеї у Львові (вони були вилучені з книги початку XVII ст.)[57].

Серед уривків, що датуються XIII ст. є фрагменти ще трьох Євангелій апракос. Чотири аркуші першого з них були виявлені Яковом Головацьким у Львові і коли він виїхав у Вільнюс, то вивіз їх з собою, зараз вони зберігаються у Бібліотеці АН Литви[58]. Розмір їх 214x200 мм, писані уставом у два стовпці, збереглися незначні залишки кіноварного ініціалу та малий простий ініціал, виконаний атраментом.

Фрагменти наступних двох Євангелій апракос XIII ст. зберігаються у ЛНБ у збірці А. С. Петрушевича, переписані вони були також уставом, обидві в два стовпці на сторінці[59].

Ще один уривок XIII ст. – повчання монахам (?) був вилучений з оправи Мінеї служебної XVI ст., що була привезена в Національний музей у Львові з Старої Солі біля Самбора у 1911 р. Це один аркуш розміром 294x217 мм, записаний уставом у два стовпці[60].

Кормча, переписана у XV ст., є повною копією книги, створеної у XIII ст. про що свідчать початок (заголовок книги) та запис на останньому аркуші. Рукопис, починається так:

"Книгы глл҃ємыѧ грєчьскым ѧзыкѡм номоканѡн... блг҃очьстивымъ кнѧзємъ Владимирѡм сн҃омъ Василковѡм...", а в кінці книги, на звороті арк. 399: "в лѣто SѰЧД (1286 р.) съписанъ быст сіи монаканон бг҃олюбивым кнѧзємъ Владимиром сн҃ом Василковым вноукѡм Романовим и бг, олюбивой кнѧгинєй єго Олгой Романовой. Аминь". Як бачимо, невідомий перписувач XV ст. доніс до нас копію з більш давньої книги, що переписувалася, можливо, в скрипторії Володимира Васильковича на його замовлення.

Так само з рукопису XIII ст. (1270 – 1288 рр.) переписано Повчання Єфрема Сирина у 1492 р. Ця копія зроблена на 329 арк.

---

[57] *НМЛ*, рк.Q 405/41962. 1-2; Опис та бібліографію див.: *Сводный каталог...*, 307, с. 277-278.

[58] *БАН Литви*, F 19-8; F 19-9; Опис та бібліографію див.: *Сводный каталог...*, 247, 248, с. 252-253.

[59] *ЛНБ*, ф. 77 (Петрушевича), N 373 і 388; Опис та бібліографію див.: *Сводный каталог...*, 253, 254, с. 254-255.

[60] *НМЛ*, рк. F. 338/11801; Опис та бібліографію див.: *Сводный каталог...*, 291, с. 270.

на сторінці, переписувач намагався копіювати почерк протографа. Книга прикрашена мініатюрою на звороті арк. 1 з зображенням Єфрема Сирина та Василя Кесарійського (на думку дослідників, це зображення також копія оригіналу XIII ст.); на арк. 2 – багатокольорною тератологічною заставкою та кіноварними ініціалами: 44 – плетінчаті, 27 тератологічні.

На арк. 329 – 329 зв. запис переписувача яскраво показує, наскільки беззастережно довіряв писар протографу, що не вчитуючись у текст покрайнього запису скопіював і його, замінивши лише дату на сучасну йому. Ось і виходить, що книга переписана у 1492 р. при князі Володимирі Васильковичу, внукові Романовім. Багато дослідників вважало, що кодекс створено у XIII ст., тільки була зроблена помилка в даті, однак при детальнішому вивченні встановлено, що книга переписана таки у XV ст.[61] .

Таким чином ми маємо цілу низку збережених книг та їх фрагментів, пов'язаних із землями Галицько-Волинського князівства та його спадщиною. Найбільше збереглося Євангелій та їх фрагментів – 24, по три копії Апостола та Служебника, що один з них – Архієрейський, по два Псалтирі, Часослови та Прологи. Решта книг відомі в одній копії чи фрагменті – це літургійні книги, такі як Тріодь пісна, Октоїх та Ірмолой, Півустав. По одній копії маємо такі книги: Пандекти Антіоха, Бесіди Григорія Двоєслова на Євангелія, Листвицю Іоанна Листвичника, твори Ісаака Сирина та Повчання Єфрема Сирина, Повчання монахам, збірник повчань та Кормча, а також два уривки, зміст котрих не вдалося визначити саме через їх фрагментарність. Серед збережених книг, що були скопійовані у XIII ст. – 18 кодексів та фрагментів.

Отже маємо лише декілька пам'яток, про які достеменно знаємо, що вони походять саме з теренів Галицько-Волинського князівства. Це Євсевієве Євангеліє 1283 року, Галицьке Євангеліє 1288 року, Холмське Євангеліє кінця XIII ст.

Маючи у своєму розпорядженні хоч і невелику кількість переписаних на землях князівства кодексів з покрайніми записами, що локалізують місце їх створення, а також спираючись на літописні згадки, ми можемо робити припущення стосовно осередків, де велося найінтенсивніше переписування книг у Галицько-Волинському князівстві, меценатів книгописання, осіб, що накопичували більшу частину книг, а також про місце книги в культурному житті того часу.

[61] *РНБ*, Погод. 71а; Опис та бібліографію див.: Запаско Я. *Пам'ятки...*, 66, с. 301-303.

Природно, тепер виникає питання: які твори, поширені на землях Галицько-Волинського князівства, переписували найохочіше, і скільки. Багато дослідників, використовуючи найрізноманітніші методики, робили спроби хоча б приблизно обрахувати книги, що були в обігу в княжу добу[62] . З цих підрахунків випливає, що до нашого часу заховалися одиниці з цілого масиву книг, котрі були переписані в ті часи. Однак, незважаючи на це, зробимо спробу реконструювати книжковий репертуар Галицько-Волинського князівства.

Приблизний репертуар книг Галицько-Волинського князівства спробуємо визначити частково на вже описаних збережених до нашого часу пам'ятках, частково за згадками в тогочасній та пізнішій літературі, частково за аналогіями з іншими князівствами того часу, а частково на припущеннях.

Виходячи з переліку назв збережених пам'яток, ми бачимо, що більшість серед них – це літургійні книги, насамперед Євангелія.

Тепер спробуємо прослідкувати – які ж книги згадуються в писемних джерелах. На теренах Галицько-Волинського князівства було створено унікальну пам'ятку – Галицько-Волинський літопис і саме з нього дослідники здобули основні знання про те, що відбувалося в ті часи, про політичні та культурні події, а також про найвідоміших меценатів того часу. Під 1288 роком, у некролозі князеві Володимиру Васильковичу вміщено перший у східнослов'янській бібліографії опис книжок та оправ, вкладених князем у різні храми. І хоча при кожній більш-менш обширній згадці про книжкову культуру княжих часів згадується про щедрі дари церквам князя Володимира Васильковича, автор ризикне бути неоригінальним і наведе уривки з описами та згадками, що стосуються книг у цьому літописі, оскільки вони є надзвичайно цікавими і важливими саме для висвітлення питання про книгу в князівстві.

Отже, в церкву Благовіщення у Кам'янці князь вклав "...Євангеліє апракос оковане сріблом, Апостол апракос і Паремію,

[62] Жуковская Л.П. Сколько книг было в Древней Руси? *Русская речь*, 1971. N 1, с. 73-80; Сапунов Б.В. *Книга в России в XI–XIII вв.*, с. 30-83.

і Соборник отця свого..."; в Більську "...спорядив він церкву іконами і книгами"; для єпископської церкви Святої Богородиці "...Євангеліє списавши, він окував сріблом... і Апостола списав апракос..."; у монастир святих Апостолів "... він дав Євангеліє апракос і Апостола сам списавши тута ж положив, і Соборник великий отця свого... і Молитовника дав"; в перемишльську єпископію "...дав Євангеліє апракос, оковане сріблом, яке сам був списав"; у чернігівську єпископію послав "... Євангеліє апракос, золотом розписане, а оковане сріблом з перлами, і посеред нього [на оправі зроблено] Спаса з емаллю"; до церкви в Любомлі "... Євангеліє списав апракос, окував його все золотом і камінням дорогим із перлами і Деісуса на ньому викувано із золота, образки великі з емаллю, чудові на вигляд, друге Євангеліє, теж апракос, обтягнуто золототканим єдвабом і образок положив на нього з емаллю, а на ньому – два святі мученики Гліб і Борис; Апостола апракос, Пролог списав він на дванадцять місяців... і Мінеї на дванадцять місяців... і Тріоді і Октай і Єрмолой, списав він також і Служебник [церкві] Святого Георгія і молитви вечірні і заутрені списав, окрім Молитовника; Молитовника ж він купив у жони протопопа і дав за нього вісім гривень кун..."; в церкву Святого Петра у Берестії "...Євангеліє дав апракос, оковане сріблом..."[63].

Самі ці книги, дарунки князя, були надто багато і пишно оздоблені, а тому мали незначні шанси пережити війни та грабунки, що раз за разом прокочувалися нашими землями.

Тепер потрібно взяти до уваги книги, без яких не могли обійтися в церкві, такі, що використовувалися при літургії: Євангелія (апракос – вибрані тексти, розташовані за порядком служб, пізніше, в користування входять Євангеліє-тетр – чотири євангелія: від Матвія, Марка, Луки та Іоанна), Апостоли (апракос та повний) та Апостоли тлумачні, Псалтирі богослужбові, Парамійники, Служебники, Требники, Устави, Кормчі, Мінеї служебні (місячні, святкові та загальні), Тріоді пісні, Тріоді цвітні, Стихирарі, Кондакарі, Ірмолої, Канонники, Прологи, Октоїхи, Часослови (без деяких з перелічених книг можна було обійтися, замінивши їх іншими, так, Часослов і Октоїх можна було замінити Псалтирем слідуваним). Ця група найчисленніша із збереженого спадку Київської Русі,

[63] *Галицько-Волинський літопис*, пер. Л. Махновця, с. 154-156.

серед неї найбільше таких, що збереглося та таких, що про них є згадки в писемних джерелах. Вона з часом не поповнювалася і збільшувалася не за рахунок розширення репертуару, а за рахунок збільшення кількості примірників. Такі книги зберігалися в храмах. Оскільки згідно з церковним уставом духовенство та монахи мали проводити просвітницьку діяльність, то потрібні були й учительні книги та для душеспасенного читання, такі як Четьї Мінеї (збірники житій святих, розташовані за днями місяців). Ці книги належали до другої групи – релігійних книг для читання. Сюди ж могли входити збірники, прологи, патерики, агіографічні твори, твори отців церкви (Іоанна Златоустого, Єфрема Сирина, Іоанна Дамаскина) та пояснення (толкування) на них. Ця група зростала не лише за кількістю примірників, але й за переліком назв. Основними місцями збереження такої літератури, на думку Б. Сапунова, мали би бути монастирські книгосховища, княжі бібліотеки, збірки владик православної церкви та міські собори[64].

Була ще одна група книг, що побутували в той час, це світська та напівсвітська література. Сюди входили як твори, що перекладалися з інших мов, так і оригінальні твори та компіляції місцевих авторів: збірники (в тому числі збірники золотих думок, тобто коротких висловів зі св. Письма, т. зв. "Пчоли", писань отців церкви і античних письменників), палеї, хронографи, ізмарагди, повчання, літописи, твори юридичного характеру типу "Руської Правди" чи Студійського уставу, а також оригінальні пам'ятки світської літератури, такі як "Слово о полку Ігоревім", "Моління Даниїла Заточника", княжі родословці. Серед творів перекладної літератури були також природничого та географічного змісту – Фізіолог, Шестоднев, Христіянська топографія Косми Індикоплова.

Але і це неповний перелік тогочасних книг. Його можемо доповнити ще деякими назвами з Ізборника 1073 р., в якому перелічені "сокровенні", тобто заборонені книги. Це, в основному, апокрифи та повісті. Створений у Візантії "Збірник" прийшов до нас через Болгарію і тому не всі вказані тут твори були поширені в Київській Русі, оскільки не всі були в той час перекладені на церковнослов'янську мову. Однак є згадки про Псалми Соломона

[64] Сапунов Б.В. *Книга в России в XI–XIII вв.*, с. 80.

та оповіді про Соломонові суди, а також апокриф про Мандрівку Богородиці по муках та ін.

Без сумніву, більшість з перелічених творів перейшли в книжковий репертуар Галицько-Волинського князівства з періоду Київської Русі, згодом поповнивши його новими творами та перекладами. Серед них найбільш яскравим є вже згаданий Галицько-Волинський літопис.

Треба також пам'ятати, що Київська Русь мала численні, в тому числі династичні, зв'язки із Заходом, завдяки чому на ці землі потрапляла значна частина латинських книг, що мали вплив на місцеву книжкову продукцію і в той же час самі зазнавали впливу місцевих традицій. Яскравий тому приклад для XI ст. – Трірський псалтир, створений на замовлення Гертруди, дочки польського короля, дружини київського князя (проживала у Києві та на Волині) матері князя Ярополка Ізяславича, що з перервами правив у Володимирі-Волинському (1078 – 1087 рр.). Для XIII ст. подібний зразок не зберігся. Продукція Волинських мініатюристів, що відноситься до XIII ст. представляє собою зразки малярства великої художньої вартості і, як твердить В. Александрович, вони дають уявлення про найвищий фаховий рівень розвитку книжкового малярства Галицько-Волинського князівства[65]. Забігаючи наперед, зазначимо, що той розквіт книжкового мистецтва, який ми спостерігаємо в наступні століття на Волині не міг виникнути на порожньому місці. Взагалі ж, не дивлячись на те, що думки стосовно виникнення мініатюр кодексу розходяться, слід визнати, що вони мали зв'язок з Волинню і мали б вплинути на дальше оформлення та загальний вигляд книг цього регіону.

Виходячи з кількості книг, подарованих князем Володимиром Васильковичем і з тієї згадки про один окремо куплений Молитовник, напрошується думка, що при князі діяв скрипторій. Роботу ж самого скрипторію князя детально описав за можливими джерелами Я. Запаско[66].

На перший погляд може видатися дивним, що ми не маємо жодної писемної згадки про мініатюри та інші прикраси давніх рукописів, що описуючи щедрі пожертви князя, літописець не згадує

[65] Александрович В. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*. Львів 1999, с. 47.
[66] Запаско Я. Скрипторій волинського князя Володимира Васильовича. *ЗНТШ*. Львів 1993, т. 225, с. 185-193.

про внутрішній вигляд вкладених книг. Лише один раз, описуючи Євангеліє, відіслане в чернігівську єпископію він вказує, що воно "золотом прописане", хоча, мова тут може йти і про ініціали, і про позолочений обріз книги.

Думається, що це мовчання стосовно внутрішніх прикрас є вмотивованим. Адже літописець, описуючи конкретні речі писав про те, що бачив, а бачив він кодекс лише закритим, як він виглядав всередині, йому ніхто не показував, бо вкладені книги літургійні, їх не гортали заради естетичного задоволення чи бажання просто потримати в руках, а читалися лише на Службі Божій священиком чи дяком і лише точно визначені на даний день сторінки, у точно визначеному в храмі місці. Прикраси ж рукописів знаходилися або на початку книги, або на початку розділу чи частини, отже світська особа, займаючи навіть досить високий суспільний щабель, якщо тільки вона не була переписувачем чи замовником (котрому мусили показати замовлену продукцію), могла так ніколи й не побачити книжкові мініатюри Апостола чи Євангелія навіть в церкві, у яку ходила на Богослужіння регулярно. Це може стосуватися і Соборників (збірників), призначених для повчального читання високими особами.

Унікальність же літописних згадок полягає й у тому, що ми маємо й, так би мовити, матеріальне їх підтвердження у вигляді книжок, що були скопійовані з дарунків Володимира Васильковича про що свідчать покрайні записи. Так, у XV ст. була переписана згадана вже Кормча, котра містить запис про те, що вона скопійована у 1286 році "Володимиром Васильковичем", волинським князем. Ця книга розширює наші уявлення про репертуар книг Галицько-Волинського князівства, а також наочно демонструє вплив книжкової культури князівства на подальший розвиток книжності на цих землях.

Ще одна цікава копія XV ст. дає нам ім'я мецената, "строителя книг" з оточення князя Володимира Васильковича, тивуна Петра – у 1492 р. писар, скопіювавши Повчання Єфрема Сирина, виготовлене між 1270 і 1288 роками, скопійовує і запис переписувача протографа, змінивши лише дату.

Сам князь Володимир Василькович та представник з його оточення яскраві, але не єдині постаті книжників, книголюбів і меценатів тих часів. Раніше, під 1205 роком літопис повідомляє про "премудрого книжника" Тимофія, що був родом з Києва, а проживав

у Галичі. Його знали і настільки поважали, хоча ніякої офіційної посади він не займав, що про нього при нагоді згадали й у літопису[67].

Важливу роль у створенні, поширенні та нагромадженні книг відіграли єпископські кафедри, монастирі та церкви: адже князі були не єдиними особами, що хотіли спасти душі померлих родичів та свої. Отож, йдучи за прикладом князів, представники заможних верств населення дарували книги, в першу чергу, церквам та монастирям.

Сам характер збережених рукописів, їх висока вартість: дорогі матеріали без обмежень, що використовувалися при написанні та оформленні книг, високий професіоналізм переписувачів і художників-мініатюристів підтверджують думку В. Александровича про те, що мистецьке життя Галицько-Волинської держави було пов'язане насамперед з середовищем замовників з тодішньої суспільної еліти[68].

Втім, слід мати на увазі, що рукописи, оформлені скромніше, мали менше шансів зберегтися.

[67] *Галицько-Волинський літопис*, пер. Л. Махновця, с. 11.

[68] Александрович В. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*, с. 9, 48.

ПРО РОЗВИТОК ЮВЕЛІРНОГО РЕМЕСЛА У ЛЬВОВІ В ЧАСИ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

Висновки істориків та археологів про розвиток ювелірного ремесла княжого Львова до недавнього часу ґрунтувалися виключно на аналізі поодиноких виробів з кольорових металів, які знаходили випадково чи під час археологічних досліджень у різних ділянках міста або на пам'ятках пізнішого часу[1]. Такі знахідки, як бронзові хрести-енколпіони, перстені, ґудзики, писало виявлені на Високому замку та біля його підніжжя все ж не можуть служити надійним доказом їх місцевого виготовлення. Вони могли потрапити до міста в результаті обміну і торгівлі з великими економічними та культурними центрами Галицько-Волинського князівства, інших земель Старокиївської держави, її західних сусідів та Візантії. Ймовірно, окремі дорогі вироби ювелірів опинилися тут як військові трофеї.

Лише на початку 90-х рр. XX ст. виявлено переконливі матеріали, які засвідчують існування високорозвинутого ювелірного ремесла у Львові в часи Данила Романовича. Під час проведення рятівних археологічних досліджень 1992 р. на території т. зв. Краківського передмістя на ділянці будівництва готелю "Золотий лев" (вул. Стара, площа Різні), де зараз ринок "Добробут", відкрито цілий комплекс знахідок, пов'язаних з бронзоливарною справою на посаді княжого Львова. У культурному шарі XIII ст. знайдено три кам'яні формочки-матриці для виготовлення ювелірних виробів та відкрито спеціальну піч для виплавки бронзи.

Нижче подаємо їх короткий опис.

[1] Крип'якевич І.П. *Галицько-Волинське князівство*. Київ 1984, с. 42; Ратич О.О. Древньоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 1961, вип. 3, с. 115-127; Багрий Р.С. Львов. *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)*. Киев 1990, с. 116-119; Ісаєвич Я. Як виникло місто під назвою Львів. *Львів. Історичні нариси*. Львів 1996, с. 20.